

BUXORO AMIRLIGI TASHQI SIYOSATINING TURK TADQIQOTLARIDA YORITILISHI

Fayzullayev Oybek Ixtiyor o'g'li

Termiz davlat universiteti magistranti.

Tel.: +998930754548

<https://doi.org/10.5281/zenodo.23395793>

Annotatsiya. Ushbu maqolada XIX asrda Rossiya va Buyuk Britaniya o'rtasidagi geosiyosiy raqobat – “Katta o'yin” jarayonida Buxoro amirligining tashqi siyosiy yo'nalishlari tahlil qilinadi. Ayniqsa, ingliz diplomatik vakillari – Stoddart va Konollining Buxorodagi faoliyati, ularning taqdirini belgilagan tarixiy shart-sharoitlarlar va bu voqealarning xalqaro munosabatlarga ta'siri yoritilgan. Maqolaning yangilik jihati shundaki, ushbu tarixiy jarayonlar Turkiya tarixshunosligida qanday talqin qilinayotgani o'rganiladi. Turk tadqiqotchilarining Buxoro-Rossiya-Angliya o'rtasidagi diplomatik munosabatlarga bergan baholari asosida bu voqealarning muqobil tarixiy ko'rinishi taqdim etiladi. Maqola O'rta Osiyodagi siyosiy raqobatning strategik xususiyatlarini ochib berishda ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: “Katta o'yin”, sovuq urush, Buxoro amirligi, Stoddart, Konolli, Rossiya siyosati, ingliz missiyasi.

Аннотация. В данной статье анализируется внешнеполитический курс Бухарского эмирата в контексте геополитического соперничества между Россией и Великобританией в XIX веке, известного как “Большая игра”. Особое внимание уделяется деятельности британских дипломатов – полковника Стоддарта и капитана Конолли в Бухаре, обстоятельствам, приведшим к их трагической гибели, и влиянию этих событий на международные отношения. Новизна исследования заключается в том, что события рассматриваются с позиций современной турецкой историографии. На основе трудов турецких исследователей представлена альтернативная трактовка дипломатических отношений между Бухарой, Россией и Англией. Работа имеет научно-практическую значимость в контексте изучения стратегических особенностей политического противостояния в Центральной Азии.

Ключевые слова: «Большая игра», холодная война, Бухарский эмират, Стоддарт, Конолли, российская политика, британская миссия.

Abstract. This article analyzes the foreign policy of the Emirate of Bukhara within the framework of the 19th-century geopolitical rivalry between Russia and Great Britain, commonly referred to as “The Great Game.” Particular attention is given to the missions of British diplomats — Colonel Stoddart and Captain Conolly — in Bukhara, the historical circumstances leading to their execution, and the impact of these events on international relations. The novelty of this research lies in its exploration of how these events are interpreted in modern Turkish historiography. Based on the works of Turkish scholars, the article presents an alternative perspective on the diplomatic relations among Bukhara, Russia, and Britain. The study is of scientific and practical importance for understanding the strategic features of political competition in Central Asia.

Keywords: “The Great Game”, Cold War, Emirate of Bukhara, Stoddart, Conolly, Russian politics, British mission.

XIX asrning birinchi yarmi O'rta Osiyo xalqlari tarixida keskin geosiyosiy siljishlar, yirik kuchlarning ta'sir doirasi uchun kurashlar bilan ajralib turadi. Ayniqsa, Rossiya imperiyasi va Buyuk Britaniya o'rtasidagi siyosiy raqobat – "Katta o'yin" nomi bilan tarixga kirgan murakkab diplomatik va strategik harakatlar mintaqaning siyosiy xaritasini tubdan o'zgartirdi¹. Bu raqobat jarayonida Buxoro amirligi ham geosiyosiy o'yinchilarning nishoniga aylandi.

Buyuk Britaniyaning Hindistondagi mustamlaka siyosatini himoya qilish va Rossiyaning janubga siljishini to'xtatish borasidagi urinishlari natijasida Buxoro, Xiva va Qo'qon xonliklari bilan diplomatik aloqalar o'rnatildi. Ayniqsa, ingliz harbiy diplomatlari – polkovnik Stoddart va kapitan Konollining Buxoroga yuborilishi bu munosabatlarning eng muhim va fojiali bosqichi sifatida tarixda iz qoldirdi. Uning taqdiri xalqaro munosabatlar tarixida yirik davlatlar manfaatlariga to'qnashuvi sababli yuzaga keladigan inqirozlarning real namunasi hisoblanadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, Buxoro amirligining XIX asrdagi tashqi siyosiy yo'nalishlar nafaqat ichki siyosatga, balki butun Markaziy Osiyodagi geosiyosiy vaziyatga sezilarli ta'sir o'tkazgan. Bugungi kunda mazkur tarixiy jarayonlarni qayta tahlil qilish, xususan, ularni xorijiy, ayniqsa, turk tarixshunosligidagi talqinlarda o'rganish, mavzuga yangi yondashuvni olib kiradi. Maqolaning maqsadi – Rossiya va Buyuk Britaniya o'rtasidagi "Katta o'yin" kontekstida Buxoro amirligining tutgan o'rni va tashqi siyosatini tahlil qilish hamda turk tadqiqotchilarining bu boradagi qarashlarini ilmiy asosda tahlil etishdan iborat.

XIX asr boshlarida Markaziy Osiyo katta davlatlar – Rossiya imperiyasi va Buyuk Britaniya uchun strategik jihatdan muhim mintaqasi sifatida e'tiborni tortdi. Rossiya Kavkaz va Qozog'iston dashtlari orqali janubga qarab harakatlanib, Xiva va Buxoroga yo'naltirilgan ekspeditsiyalarini yo'lga qo'ydi. Shu bilan birga, Britaniya Hindistondagi mustamlakachilik siyosatini himoya qilish uchun bu harakatlarni xavf sifatida baholadi².

"Katta o'yin" atamasi kapitan Artur Konolli tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, keyinchalik Redyard Kiplingning "Kim" romanida ommalashdi³. Bu ibora orqali katta davlatlarning ochiq harbiy to'qnashuvsiz, ammo kuchli razvedka, diplomatik va mafkuraviy vositalar orqali olib borilgan sovuq urush ko'zda tutiladi. Buxoro, Xiva va Qo'qon kabi xonliklar esa bu o'yinda subyekt emas, aksincha, obyekt sifatida qaraldi⁴.

Amir Nasrulloh o'z davrining qudratli hukmdorlaridan biri bo'lib, Buxoro mustaqilligini saqlab qolish uchun har ikki yirik davlat bilan muvozanatli siyosat olib borishga urindi. Ammo bu siyosat diplomatik vositalar va xalqaro aloqalar sohasidagi tajriba yetishmasligi sababli izchil amalga oshmadi. Xorijiy elchilarni qabul qilish, ularning maqomini aniqlash, xat orqali muloqot o'rnatish kabi jihatlar ko'pincha mahalliy an'analar va shubhalarga to'qnash keldi.

Stoddartning salomlashish marosimida ot ustida qolishi va Konolli vakolatlarining rasman tasdiqlanmaganligi amirlikda ularga nisbatan ishonchsizlik tug'dirgan. Buxoro amiri o'z diplomatik strategiyasida asosan real kuchni tan olish tamoyiliga amal qilgan: kuchsiz va noaniq pozitsiyadagi davlatlar unga ishonch uyg'otmagan⁵.

¹ Hopkirk, P. *The Great Game: On Secret Service in High Asia*. – London: Oxford University Press, 2006. 565 p.

² https://uz.wikipedia.org/wiki/Guliston_tinchlik_shartnomasi

³ Kipling, R. *Kim*. – London: Macmillan, 1901. 413 p.

⁴ Çelik, M. B. *1800–1865 yillari arasinda Buhara Emirligi*. Doktora tezi. Turkiya, 2009. 143 b.

⁵ Çelik, M. B. *1800–1865 yillari arasinda Buhara Emirligi*. Doktora tezi. Turkiya, 2009. 143 b.

Stoddart 1838-yilda Buxoroga ingliz diplomati sifatida yo‘l oldi. Uning asosiy vazifasi – Rossiya bosqinining oldini olish uchun Buxoroni Buyuk Britaniyaga yaqinlashtirish, uni inglizlarga do‘stona davlatga aylantirish edi. Ammo u harbiy shaxs bo‘lib, siyosiy va diplomatik bilimlarining cheklanganligi faoliyatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatdi. Buxoro amiri uni vakolatli elchi deb tan olmadi va u qamoqqa olindi⁶.

Artur Konolli esa kengroq geosiyosiy maqsadlar bilan harakat qilgan: u uch xonlik – Xiva, Qo‘qon va Buxoroni Rossiyaga qarshi ittifoqqa birlashtirishni ko‘zlagan. Ammo Xiva xoni Olloqulixon va Qo‘qon xoni Muhammad Alixon bu taklifni rad etgan. Konolli Xiva xoni bilan uchrashuv chog‘ida shunday dedi: *“Turkistondagi o‘zbek davlatlarining chet el istilosidan qutulishning birgina yo‘li bor: bir-biringiz bilan kelishish va bir-biringizni qo‘llab-quvvatlash.*

*Buning uchun sizning o‘rtangizdagi kelishmovchiliklar bartaraf etilishi va boshqa hech qachon buzilmasligi uchun mustahkam hamkorlik qilishingiz kerak. Bu ishni o‘zingiz qilishingiz kerak. Agar siz bir-biringizni zaiflashtirib, orangizdagi ko‘priklarni yoqib yuborishda davom etsangiz, shimoldagi haqiqiy dushmanimiz sizni osonroq yo‘q qilish yo‘llarini topadi, bu esa oxir-oqibat barchangizni xafa qiladi”*⁷. Natijada Konolli Buxoroga yo‘l oldi, lekin Britaniya hukumati tomonidan rasmiy qo‘llab-quvvatlanmaganligi sababli, u ham hibsga olinib, oxir-oqibat Stoddart bilan birga 1842 yil 17 iyunda qatl etildi. Bu fojeali holat Britaniyada jiddiy rezonans keltirib chiqardi. Ammo hukumat tomonidan amirlikka nisbatan kuchli diplomatik yoki harbiy javob berilmadi⁸.

So‘nggi yillarida turk olimlari ushbu tarixiy davrni mintaqaviy yondashuv asosida chuqur tadqiq etmoqda. Muhammed Bilal Chelik, Halil Chetin, Fusun Kara kabi mualliflar o‘z izlanishlarida “Katta o‘yin”ni faqat Rossiya va Britaniya o‘rtasidagi qarama-qarshilik emas, balki Markaziy Osiyodagi davlatlarning mustaqilligini saqlab qolish harakati sifatida ham talqin qilishmoqda.

Ularning fikriga ko‘ra, Buxoro amirligi real yordamdan mahrum bo‘lgan ingliz diplomatiyasining “so‘zda ittifoq” siyosatidan norozi bo‘lgan va bu holat amir Nasrullohning Rossiyaga yaqinlashishiga olib kelgan. Shuningdek, turk manbalarida Buxoro amiri faqat despot emas, balki o‘z davlati suverenitetini saqlab qolish uchun diplomatik va strategik qarorlar qabul qilgan hukmdor sifatida baholanadi. Mintaqadagi rus-ingliz raqobatining borishini to‘g‘ri ta’riflagan muallif shunday deydi: *“Rossiyaning faolligi va inglizlarning Sharqdagi ikkilanishi Turkiston zarariga qo‘shilib ketdi. Ularning ta‘sir siyosati mohiyatan allaqachon chetga surilgan Turkiston davlatlarining taqdirini belgilab berdi va Turkiston xalqaro siyosat qurboniga aylandi”*⁹.

Xulosa sifatida shuni qayd etish lozimki, XIX asrda Buxoro amirligi Rossiya va Buyuk Britaniya o‘rtasidagi geosiyosiy raqobat markazida joylashgan bo‘lib, bu holat uning tashqi siyosatini murakkab va ziddiyatli tusga keltirdi. Amir Nasrullohning diplomatik aloqalarini kengaytirishga urinishlari asosan yirik davlatlar o‘rtasidagi manfaatlar to‘qnashuvi fonida muvaffaqiyatsizlikka uchradi.

⁶ Ferah, K. *16–19 yuzyillar arasinda Turkistan’a gelen yabanci seyyahlar.* – Ankara, 2020. 187 b.

⁷ Kara, F. *Rusya’nin Orta Asya’ya (Turkistan) yonelik politikalarinin donemlere gore degisimi.* - Ankara, 2021. 300 b.

⁸ Ferah, K. *16–19 yuzyillar arasinda Turkistan’a gelen yabanci seyyahlar.* – Ankara, 2020. 187 b.

⁹ Çetin, H. *1863–1873 doneminde Orta Asya’da rus-ingiliz rekabeti.* – Istanbul, 2000. 135 b.

Polkovnik Stoddart va kapitan Konollining Buxorodagi missiyasi – Britaniya tashqi siyosatining mintaqadagi ikkilanishi va samarasizligining yaqqol dalilidir. Elchilarning vakolat va himoyasizligi, ularning faoliyatini rasmiy darajada qo'llab-quvvatlay olmagan Britaniya hukumati siyosiy yetakchilikda jiddiy xatolarga yo'l qo'ydi.

Turk tadqiqotchilarining ushbu davrga bergan baholari Buxoro amirligini faqatgina tajovuzkor kuch emas, balki o'z suverenitetini saqlab qolishga harakat qilgan davlat sifatida yoritadi. Ularning yondashuvi Markaziy Osiyoning mustamlakachilik davridagi geosiyosiy o'rni haqida muqobil tarixiy tasavvur shakllantiradi.

Shunday qilib, mazkur tadqiqot Buxoro amirligining "Katta o'yin" jarayonidagi o'rni milliy va xalqaro tarixshunoslik doirasida baholashga hissa qo'shadi. Bu mavzuni chuqurroq o'rganish O'rta Osiyoning mustaqil tashqi siyosiy strategiyalari va ularning inqiroz sabablari haqida kengroq xulosa chiqarishga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Çelik, M. B. *1800–1865 yillari arasinda Buhara Emirligi*. Doktora tezi. Turkiya, 2009. 143 b.
2. Çetin, H. *1863–1873 doneminde Orta Asya'da rus-ingiliz rekabeti*. – Istanbul, 2000. 135 b.
3. Kara, F. *Rusya'nin Orta Asya'ya (Turkistan) yonelik politikalarinin donemlere gore degisimi*. – Ankara, 2021. 300 b.
4. Ferah, K. *16–19 yuzyillar arasinda Turkistan'a gelen yabanci seyyahlar*. – Ankara, 2020. 187 b.
5. Hopkirk, P. *The Great Game: On Secret Service in High Asia*. – London: Oxford University Press, 2006. 565 p.
6. Kipling, R. *Kim*. – London: Macmillan, 1901. 413 p.